

O. RODNYI
Dnipropetrovsk

AMBIVALENT LAUGHTER IN XVII CENTURY RUSSIAN DEMOCRATIC LITERATURE

The main comic moduses in the Russian XVII century literature are discussed in the article; analyzes the definitions «democratic satire» and «humorous literature» are analyzed. It is concluded that the term «democratic satire» not adequately expresses humorous literature features, and the concept «satire» can not explain the comic features in the folk novels: humor literature hasn't subjectivity which is characterized for satire. Speaking about comic medieval Russian literature it is appropriate to use the term «humorous literature».

Key words: laughter, satire, irony, comic, laughter literature, medieval literature, ambivalent

О. В. РОДНИЙ
м. Дніпропетровськ

АМБІВАЛЕНТНИЙ ХАРАКТЕР СМІХУ В РОСІЙСЬКІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVII ст.

Розглядаються основні модуси комічного в російській літературі XVII ст., аналізуються дефініції «демократична сатира» і «сміхова література». Термін «демократична сатира» неадекватно передає риси сміхової літератури, а поняття «сатира» не може пояснити особливості комічного начала в народних творах: сміховій літературі чужа суб'єктивність, притаманна сатирі. Кажучи про комічне в середньовічній російській літературі, доцільно вживати термін «сміхова література».

Ключові слова: сміх, сатира, іронія, комічне, сміхова література, середньовічна література, амбівалентність.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2015 р.

УДК 801.82:821.161.2 Юрій Винничук

О. В. РОМАНЕНКО
м. Київ
ukrlit@bigmir.net

ЛЬВІВСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ У РОМАНІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»

У статті аналізуються особливості інтерпретації образу міста Львова у романі Ю. Винничука «Танго смерті». Досліджується категорія сакрального і профанного у наративній структурі і семантичному просторі роману та у образі Львова.

Ключові слова: Львів, топос, сакральне, профанне, хронотоп.

«Я люблю Львів тамтой більше, ніж цей. Його в моїй уяві сформували спогади старих львів'ян і давні часописи, як щось величне і дуже своєрідне, не схоже ні на що. Як добре, що є ще застав старі інтер'єри, носіїв львівського балаку, пізнав справжню львівську кухню. Від самого дитинства не можу вивільнитися від тамтого Львова. ...І отак я живу, переповнений голосами всіх тих фризирів і старих батьрів, перекупок і вишуканих панюнь... Сидять у мені вуйцьо Зеньо, вуйцьо Даньо, цьоця Люся, цьоця Амалія, пан Цепа, пан Суслик, дурний Мецьо, пані Міхалова і десятки інших забутих і незабутих, чий голоси я мушу передати далі» [8, 395–396].

Ця довга цитата зі статті «На руїнах тамтого Львова» Юрія Винничука є концептуальною для розуміння образу Львова у більшості його

творів: і новелах «У вічній полоні Різдва» чи «Вікон застиглого часу», у «Мальві Ланді», «Таємницях львівської кави», «Легендах Львова» та «Галицькій кухні», а понад усе – «Танго смерті». Завдання зберегти і передати голоси зниклої львівської цивілізації письменником виконано і це засвідчує пильний аналіз образної системи роману «Танго смерті». Однак предметом спеціального дослідження цей аспект не став, хоча твір привернув увагу доволі широкою аудиторії і спричинив дискусію стосовно його естетичних якостей, а також ширшу дискусію – стосовно формування і трансформації образу міста Лева у загальному просторі колективної історичної пам'яті львів'ян та українців. Цим і зумовлена актуальність статті.

Методологія дослідження орієнтована на висновки, зроблені у працях А. Ассман, С. Грінб-

лата, Г. Вайта, Е. Доманської, Й. Рюзена, Л. Нагорної та ін., а мета – окреслити художні особливості образу Львова у романі «Танго смерті» у контексті широкої наукової та ненаукової рефлексії на тему нарративного розуміння львівської цивілізації як соціокультурної спільноти ХХ століття.

Репрезентація минулого Львова у романі Ю. Винничука і відповідає і суперечить тій загальній романтично-метафоричній традиції письма про місто Лева. У структурі культурної пам'яті про це місто велику роль відіграє міфологізація та метафоризація, й обидва ці процеси тісно вкорінені у письмо як засіб увічнення та «підмурок пам'яті» (А. Ассман), адже «подія надпису та вписування найстаріша метафора пам'яті, що проходить крізь усю історію медій» [1, 196]. Один із висновків А. Ассман стосується письма, яке, на її думку, «не знищує розмову, навпаки – воно уможливорює внутрішній діалог через довгі часові інтервали» [1, 202]. Генерування тексту і контексту поза ним – одна із найпотужніших властивостей письма, яке фіксує, розгортає у художніх образах і фіксує у вигляді фактів уявлення та образи минулого. Репрезентація минулого Львова у міфологізованих та метафоризованих текстах є частиною того цілісного нарративного дискурсу, в якому місто Лева постає як історичний, урбаністичний, містичний, туристичний, соціокультурний простір. Метаісторія Львова має кілька ключових моментів, в які відбувалася руйнування старого образу міста та формування нового. Одним із ключових у ХХ столітті стали 1939–1944 роки, коли до міста увійшли радянські війська та розпочався активний процес колонізації міста із тисячолітньої історією. Цьому періоду присвячено велику кількість історичних і культурологічних студій, які орієнтовані на те, щоб не тільки зафіксувати численні факти, але й осмислити ту цивілізаційну зміну, яка відбувалася із Львовом та львів'янами і до яких наслідків призвела (див., напр., праці Я. Грицака [4] чи Гінріхса [3]).

На тлі них художня відповідь Ю. Винничука – вражаюча сповідь про реалістичну і містичну руйнацію і відродження Львова. У сюжетні колізії роману «Танго смерті» вплетена концептуальна ідея про цілісність львівської цивілізації як унікальної спільноти, чий світ було знищено до тла у результаті соціально-політичних зрушень ХХ століття.

Топос міста Лева у романі розгортається не тільки як світ профанного – місце подій, але й як світ сакрального – місце, в якому просторові та темпоральні характеристик формують структуру сакрохронотопу (І. Набитович) [6], а урбаністичні та семантичні прикмети синтезують ідею твору. Поетика і семантика образу Львова у романі «Танго смерті» заснована на ідеї цілісності і неподільності міста Лева та його мешканців. Львів як місто – це і профанний світ буденно-буттєвого укладу, і духовно-містичний простір, і топографічний об'єкт (вулиці, площі, будинки, кав'ярні, крамниці тощо), і мовна спільнота тих, хто населяє це місто. Я. Грицак в есеї «Львів: точки зростання» зауважує, що в уявленні про місто Лева велику роль нині відіграють не тільки драматичні зміни, яких місто зазнало упродовж ХІХ століття, але й «місцевий соціальний капітал чи. Радше, пам'ять про нього (не забуваймо про важливість уяви!). Упродовж ХХ століття він справляв довготривалий ефект, який іще називають «дивною політикою Львова», а власне виразну відмінність поведінки львів'ян від мешканців інших великих українських міст: їхню опірність до асиміляції та незмінність життєвих позицій» [8, 21]. Соціальний капітал (Я. Грицак) міста Лева (соціальні цінності, віра, характер стосунків мешканців) поруйнований і відновлюваний – чи не найважливіша тема роману Ю. Винничука. На перших сторінках твору переважає профанний буденно-буттєвий образ міста Лева. В ньому поєднуються топографія вуличок («нам подобалося гуляти по різних закомарках, маленьких вуличках, де будиночки були сповиті дрімотою і диким виноградом, а підвіконня розквітали матіолами, настурціями і лінивими котами, що грілися на сонці, ловити запахи, які линули з кухонь...» [2, 19]) та побутовий, опри явлений в детальному описі щоденних справ містян («А як наставала неділя і була тепла пора року, то відчинялися усі вікна на всіх вулицях міста, геть усі вікна, і з тих вікон вихилялися люди, переважно цікаві жінки, старі й молоді, спершись ліктями на подушки...» [2, 46]; «Але найпривабливіше Львів виглядав вечорами, коли запалювалися ліхтарі, блимали яскраві неонові написи й реклами, світилися вітрини, а з ресторацій і кав'ярень долинала музика, тоді залюднювалося корзо...» [2, 46]). Життя Кракідалів, площі Ринок, будинків, кав'ярень, Клепарівського пар-

ку та ін. львівських просторів, і голоси львівської говірки, який супроводжує дитячі роки чотирьох друзів – головних персонажів – творять образ Львова як обжитого урбаністичного колоритного профанного простору. Він складений із численних деталей, межі побутування яких не простираються далі кордонів міста. У складних колізіях твору цей камерний простір зазнає натиску Іншого світу – ворожого, агресивного, німецького і радянського. Львівська ідентичність перед загрозою асиміляції іншими воліє опиратися до останку: і Ю. Винничук підкреслює це двома промовистими деталями. Одна із них – належить до справжніх історичних фактів – від німецьких військ Львівни утримували місто упродовж 10 днів («Львів уперто боронився і боронився б далі, якби на поміч німцям не підійшли зі сходу несподівані союзники» [2, 244]), а інший – має вимір не стільки історичний, скільки особистісний, коли Орест зізнається Ліі, що він теж готовий виступити в оборону Львова («– Ми? Ти збираєшся боронити Львів разом із поляками? – Це і мій Львів також» [2, 226]). Поняття «мій Львів» у романі набуває виразно особистісного відтінку, навіть – міфологізованого, а відтак місто Лева стає «своїм» і для поляків, і євреїв, і німців, і українців. Я. Грицак називає один із напотужніших міфів про Львів – міф націоналізму, який вибудовувався упродовж усього ХХ століття у національних історіях, «а, краще сказати, знаціоналізованих – історіях українців, поляків, євреїв, а від недавнього часу ще й росіян. Ці історії завжди формувалися під впливом страху, що «нам» постійно хтось загрожує. Тому головна функція такого міту – забезпечити захист «нашої» загроженої ідентичності та ображеної національної гордості. І рецепт пропонується дуже простий: треба усунути «чужих» і зробити місто «нашим» [4, 7]. Виникнення двох наративів – власне історичного та особистісного – увиразнює діалогічну наративну структуру роману «Танго смерті». (Зауважимо, що нумерація розділів у творі – цифрова та літературна, сюжетні лінії – 1938–1944 років та сучасності, довоєнний Львів та Львів кінця ХХ – початку ХХІ століття – ці та інші риси твору засвідчують його діалогічну структуру на наративному, сюжетному, ідейно-естетичному рівнях). Львівська цивілізація як цілісна спільнота розпадається під натиском ворожого світу інших цивілізацій – німе-

цької та радянської. Кожна із них по-своєму руйнує місто Лева. Радянську окупацію Ю. Винничук описує так: «Сонце зайшло і не сказало, чи повернеться. ...А наступного дня Львів прокинувся вже від зовсім інших незвичних звуків. Не чути було усіх тих голосів, якими жило місто дотепер, бо навіть за ці десять днів оборони місто не здавалося, з усіх намагаючись переконати свої мешканців, що воно насправді не змінилося, живе і пульсує, тішиться життю, як і колись, але тепер то вже було місто переможене, впокорене і полонене, місто-невільник, смуток і зневіра з'явилися на обличчях львів'ян» [2, 268]. Колонізація міста по-радянськи змінила його топографію, буденність, темп і колорит мови, та зрештою (у Винничуковій концепції) не змінила його духовно-містичного простору. Письменник це описує як тиск побутових речей («особливу ненависть у братів зі сходу викликали дзеркала, які нізащо не бажали розлучатися з відображенням своїх колишніх господарів і з часу до часу жахали несподіваними відіннями, мовби не з цього світу, хоча насправді таки з цього... вони кляли цей ненависний світ, який загарбали, але не підкорили» [2, 318–319]). Колонізація по-німецьки описується теж описується як руйнування буденно-профанного простору («увесь Львів став велетенською тандитою, і старі речі, і добути з темних закамарків, ожили. ...усе це продавалося і продавалося, бо львів'янин просто не міг, збираючи усе життя мотлох, не придбати ще якусь безцінну детальку того покійного світу, який єднав його з дідами і прадідами і свідчив про тривалість роду» [2, 346]).

Урбаністичний пейзаж міста Лева у романі постає сукупністю побутових дрібничок – профанним простором, в якому світ матеріального фіксує одночасно і світ сакрального. Вони сходять разом в одній точці – спогадів львів'ян. У творі Ю. Винничука вони мають два виміри. Перший – крихкий і легко поруйнований, особливо виразно відтворено у словах Ліі, яка, повернувшись із прогулянки «визволенним радянським» Львовом: «– Чи пригадуєш крамницю пана Зумпфа на вулиці Орхинок? – запитала вона. ...Я щойно звідти. Йшла попри крамницю і зазирнула всередину. Навіщо я це зробила? Я зруйнувала частинку своїх дитячих спогадів... Там зараз нічого цього нема... геть нічого...» [2, 283]. Інший вимір – більш сталий, незнищений, це невілене і

незнищене «Я» львівської цивілізації. Їх бачить старий Мількер у своїх вечірніх прогулянках містом («здавалося йому, що, опинившись там, неодмінно зустріне безліч привидів того старого, неіснуючого вже Львова, почує їхні голоси: «Як ся маєте, пане меценат?» – «Ці ручки, пані інжинірова!» [2, 143]). Та ще більше того Львова відчуває Ярош, розшифровуючи мову Аркан уму та читаючи рукопис Ореста Барбаріки. Яроша, який гортає сторінки старого щоденника, манить «той дивний світ, який пропав безвісти разом із людьми, що його населяли, запався у глибини часу, немов Атлантида, а коли випірнув знову, то вже виглядав інакше, втративши усі ті барви, звуки і запахи, які панували колись, уже їх ніхто не відродить, хоч би і як намагався» [2, 124]. Голоси старого Львова у цім вимірі мають не профанний, а сакральний сенс. Вони – суть духовно-міфологічний простір, закодований у львівській говірці, музиці звуків та запахів, які часом у долинали до Яроша під час його прогулянок тими місцями, які описує Орко Барбаріка: «з особливою насолодою поринав він у вулички, які раніше проминав, не зупиняючи на них погляду... мовби намагаючись відшукати бодай слід старого Львова, того зниклого світу, який уже ніколи не повернеться, бо не повернуться й ті, хто його покинув. Львів – то мій Арканум, думалося йому, залишився тільки камінь, а все інше – люди, мова, культура – усе зникло і стало сном» [2, 125].

У свідомості Яроша відбувається трансформація профанного простору – у сакральний простір міста Лева, причому вона невіддільна від тих ціннісних орієнтацій та містичних відкриттів, які цілковито змінюють ученого: він наближається до таємниці мелодії із «Книги смерті» арканумців, мелодії «Танго смерті», яке звучало у Янівському таборі, а також отримує можливість скласти власну мелодію кохання – у любові до своєї учениці Данки. Образ Львова у Ю. Винничука має, відтак, – динамічний: урбаністично-побутовий профанний пейзаж міста розкривається перед читачем у мові, звуках голосів та мелодії танго, які змінюють містико-міфологічним сакральним простором Львова. Два семантичні простори – профанний і сакральний – у нарративній структурі роману то є антагоністичними (особливо коли йдеться про радянську чи німецьку колонізацію Львова), то сходять в одній точці, накладаються одна на одну, вит-

ворюючи особливий сакрохронотоп міста Лева – цілісний і неподільний, зафіксований у невидимих для пересічної свідомості деталях. З'єднати їх допомагає мелодія танго, яке львів'янам 1940-х роках грав Йосип Мількер, «усім їм я грав на вічність» [2, 357], «я грав їм усім на скрипці, щоб вони потрапили у вічність» [2, 358]. Голоси минулого, і як «голос» танго пробуджує у сучасних львів'янах сакральний простір міста Лева, виводить із «закамарків снів і марень» [2, 370] спогади про колишню львівську цивілізацію. Світ профанно-буденний і світ сакральний у мелодії танго сходяться, побутові дрібнички і голоси (мова Львова) перестають існувати паралельно, а увиразнюються у спогадах. Елементи профанного і сакрального, які перебували у діалогічних стосунках на початку твору, однак поступово набувають ознак амбівалентності. Художньо-естетичне напруження між цими двома просторами, підсилене на сюжетно-композиційному рівні твору через відтворення світу Львова колишнього, зниклого та світу Львова сучасного, моделює перед читачем ідею присутності старого у сучасному, незнищеності львівського сакрального, що проступає через палімпсести пам'яті у мелодії танго, у спогадах львів'ян, у щоденнику Барбаріки, у долі Яроша, Данки, Мількера та Яркі. Візія «того Львова» у Ю. Винничука стає вираженням невідомої сутності міста, його колективного несвідомого, яке у своїх найглибших таємних структурах, хоч і є забутою мовою і забутими голосами, однак – це частина незнищенної матриці львівської свідомості. Особистий досвід Яроша, як і Мількера – це не тільки занурення у см світ сакрального, але й досвід перебування на межі профанного і сакрального львівських світів. Цікаво, що провідником від одного світу до іншого стає звук – музичний (мелодія танго) та звук мови (у випадку Яроша – арканумської як мови зниклої цивілізації). Перехід від однієї мовної картини світу до іншої, хоч і не позначений автором спеціально, однак підкреслений за допомогою мотивів тиші, слова, мелодії, які формують іще один семантичний вимір львівської цивілізації – містично-звуковий (або можна сказати – містично-словесний). Слова і мелодія стають символами незнищеного і сакрального, зрозуміло лише окремим персонажам, в них проявляються нерозривна єдність сакрального часу та сакрального прос-

тору. Спочатку вони з'являються на периферійних локусах – у рукописах Аркануму чи щоденника Орка, у будинку Яроша чи помешканні Мількера, у шуканнях і прагненнях юних Ярки та Данки. Ці периферійні локуси скоро зміщуються до сакрального простору передвоєнного Львова, вибудовуючи багатогранний сакрохронотоп і роману і самого міста Лева. Дві, на перший погляд, семантично протилежні частини, – профанно-побутова і містично-сакральна – становлять нерозривну синтетичну єдність Львова як цивілізаційного феномену. Роман Ю. Винничука став унікальною художньою відповіддю тим, хто дискутує про львівську ідентичність, – відійшовши у вічність, той старий Львів все одно повертається у словах, звуках музики, снах, мареннях, побутових дрібничках, проступає через палімпсести пам'яті мешканців і гостей міста.

1939-й рік, ставши поворотним моментом в історії міста Лева, не тільки руйнували львівську ідентичність як цілісність, але й, як не дивно, сприяли її утвердженню і підтвердженню – через спогади тих поколінь, які не належали до світу 1939-го. Повернення до тамтого Львова (Ю. Винничук) відбувається через осмислення травматичного досвіду попередніх поколінь, й формування метаповіді про місто Лева, зокрема у романі «Танго смерті». У цьому метанаративному дискурсі, до якого на ряду із есеями та науковим студіями про Львів, входить і твір Ю. Винничука, велику роль відіграє особливий спосіб символізації та метафоризації – через відтворення архетипних образів дому, міста, музики (мелодії), слова та ін. Артикуляція досвіду буття у довоєнному Львові тісно пов'язана із пошуками львівської ідентичності, адже «за відсутності пам'яті майбутньому бракуватиме саме культурного елемента живого минулого, який пе-

ретворює його на наше майбутнє, бракуватиме частки нашого «я», нашої ідентичності, без чого будь-яке майбутнє хирітиме від змістовної порожнечі» (Й. Рюзен) [7, 324]. Соціальні норми та цінності довоєнного Львова жили і дають надію наступним поколінням про те, що львівська цивілізація як спільнота не зникла, а живе у кожній речі і кожній долі тих, хто мешкає у цьому місті у XXI столітті. Роман Ю. Винничука «Танго смерті» вибудовує новий вимір львівської цивілізації як місця зустрічі сакрального і профанного просторів, їх тісного взаємозв'язку і неподільності, адже сфера візійного, містичного, медитативного так само значуща для історії міста, як і сфера утилітарного, профанного. Сакрохронотоп міста Лева у творі є смисловим і естетичним центром, в якому сходиться і сюжетні лінії, і художні образи, а разом – витворюється цілісний образ львівської цивілізації ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; [пер. з нім. : К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін]. — К. : Ніка-Центр, 2012. — 437 с.
2. Винничук Ю. Танго смерті / Ю. Винничук. — Х. : Фоліо, 2012. — 379 с.
3. Гінріхс Я. П. Lemberg–Lwow–Львів. Фатальне місто / Ян Пауль Гінріхс; з нідерланд. пер. : Ярослав Довгополий = Lemberg – Lw'ow – Lviv. De Fatale Stad / Jan Paul Hinrichs. — К. : Вид-во Жупанського, 2010. — 144 с.
4. Грицак Я. Страсті по Львову / Я. Грицак // Критика. — 2002. — № 7—8 (57—58). — С. 7—10.
5. Грищенко О. В. «Танго смерті» Ю. Винничука: урбаністичне & історичне / О. В. Грищенко // Science and Education a New Dimension: Philology, I(2), Issue: 11, Nov. 2013. — С. 90—93.
6. Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму): монографія / І. Набитович. — Дрогобич; Люблін: Посвіт, 2008. — 598 с.
7. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен; пер. з нім. Володимир Кам'янець. — Л. : Літопис, 2010. — 358 с.
8. Leopold multiplex: [зб. ст. про Львів] / упоряд. : Ігор Балинський, Богдана Матіяш; відп. ред. Діана Ключко. — К. : Грані-Т, 2008. — 480 с.

О. ROMANENKO
Kyiv

LVIV CIVILIZATION IN THE NOVEL OF «TANGO OF DEATH» BY YURIY VINNICHUK

This article analyzes the features of image interpretation of Lviv in the novel Yu Vynnychuk «Tango of Death». We study the sacred and profane category of narrative structure and semantic space of the novel and in the image of the city.
Key words: Lviv, topos, sakrum, profanum, chronotop.

Е. В. РОМАНЕНКО
г. Киев

ЛЬВОВСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В РОМАНЕ ЮРИЯ ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТИ»

В статье анализируются особенности интерпретации образа города Львова у романа Ю. Винничука «Танго смерти». Исследуется категория сакрального и профанного в нарративной структуре и семантическом пространстве романа та в образе Львова.

Ключевые слова: Львов, топос, сакральное, профанное, хронотоп.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2015 р.